

BEVEZETÉS

A MUNKA MÓDSZERE

A munka a kitűzött célnak megfelelően az Ugocsa megye területén megtelepült népesség nemzetiségi viszonyainak alakulását kívánja megrajzolni. Visszanyúl a mai települési rendszer első csírájáig, melyek e területen nem előbb, mint a magyarság megjelenésével sarjadtak s végighaladva a történeti folyamat vonalán, a XVIII. sz. második felében az úrbérrendezéssel zárul le. Az úrbérrendezésnek, mint zárópontnak választását az a körülmény ajánlotta, hogy olyan adatokat, melyeket a munka forrásul felhasznál, az úrbérrendezés a megye összes községéről egyszerre és egységes rendszerben nyújt. Az a veszély, mintha e korhatárral a folyamatot idő előtt metszettük volna el, nem fenyeget, mivel a nemzetiségi áramlások nagy hullámai az 1760–70-es évekig – legalább is Ugocsa megye területén, de az ország legtöbb részében is – elfoglalták végleges helyeiket s az új nyelvhatárok jegecesedésnek indultak. A nemzetiségi erők természetesen a nagy területeken szétható népmozgalmak elcsendesülése után is tovább működtek, azok a változások azonban, melyek ez erőhatások eredményeként ezután álltak elő, lemérhetők a statisztikai módszer eszközeivel is, a XIX. sz.-ban meginduló rendszeres népszámlálások adatai alapján.

Jóllehet a munka a nemzetiségi megoszlás alakulásának folyamatát kívánja szemléltetni, az eredmények összefoglalásánál előadásunkba esetenként település-, birtok-, társadalom-, gazdaság és politikatörténeti megfigyeléseket is beleszótunk. A nemzetiségi megoszlásra ugyanis különféle tényezők hatottak, ezek jelenlétére és hatására azonban a megoszlást ábrázoló számszerű adatok önmagukban még nem világítanak reá. A különféle tényezők szerepéről és kölcsönös összefüggéseiről Ugocsa megye, amely a magyar-rutén-oláh nyelvhatárra esik s határai között településföldrajzi és társadalomtörténeti szempontból is ellentétes végleteket egyesít, különösen jó példákat szolgáltat. A megye területén elsőnek megjelenő magyarság ugyanis csak a síkvidéket népesítette be, s a hegyvidék

megszállatlanul hagyásával nyitva hagyta a lehetőséget arra, hogy ezt az észak és dél felől később idáig elhatoló rutén és oláh hegyi pásztornép akadály nélkül birtokába vegye. A nemzetiségi elhelyezkedés első kereteit tehát a gazdasági életforma és a földrajzi tényezők kölcsönös hatásai jelölték ki s a gazdasági tényezők munkáltak akkor is, mikor a nomád hegyi pásztorkodással föl hagyó ruténség és oláhság a síkvidéken törekedett a földművelés kedvezőbb feltételeit megtalálni. A lehetőség erre a XVII–XVIII. sz.-ban meg is adódott, mert a síkvidéken, különösen pedig a tatár, lengyel, német, kuruc, labanc hadak útjával szolgáló Tisza-völgyben a sok pusztításnak, járványnak kitett magyarság elhanyagolt, egyes helyeken nyoma is elveszett. A helyét elfoglaló ruténség és oláhság síkföldi terjeszkedését tehát politikai tényezők működéséből előálló hatások segítették elő, míg a birtokszervezetnek a nemzetiségi viszonyok alakulására gyakorolt befolyása az egységes birtoktestek határai között végbemenő népkeveredések eredményeiben figyelhető meg. Társadalmi tényezők közreműködésére, pedig akkor akadunk, ha a kismemesi vidék szegény zsellérlakosságában lefolyó gyors réteg-kicserélődések gyökereit keressük. E kiragadott mozzanatok is meggyőzően tanúskodnak róla, hogy a nemzetiségi megoszlás matematikai adatai csak a háttérben álló történeti tényezők föltárásával érzékelhetik meg a történeti folyamatok életteljes valóságát.

A kutatás eredményeinek ily széles áttekintésekre törekvő összefoglalását a két részre osztott munkának első része foglalja magában, a második rész pedig az összegyűjtött nyers adatokat nyújtja. Az előbbi mintegy földolgozását képezi az utóbbinak s így a terjedelmes adattömeg közreadása fölöslegesnek is látszhatnék. Meg kellett azonban fontolnunk, hogy a munka – miként általában a nemzetiségtörténeti kutatások – bizalmatlanságot támaszthat, s magára vonhatja a tárgyilagosság, sőt a jóhiszeműség hiányának vádját is. Azáltal azonban, hogy az eredmények megalapozására felhasznált adatokat egész tömegükben a nyilvánosság elé bocsátjuk, módot adunk az ellenőrzésre s így a kritikát jóformán a módszeren területére szorítva, csökkentjük az ellentétek lehetőségét. Eljárásunk tehát teljessé óhajtja tenni a munka tudományos megítélését s ez a szempont maga is elég követelő erővel léphetett fel. Reámutathatunk azonban arra is, hogy a második részben közzétett adattömeg az eredményeket összefoglaló első részben korántsem használtatott el, ezek az adatok, mintegy lexikális jelleget nyerve, a történelmi munkálatok különféle területein továbbra is értékesíthetők lesznek.

Munkánk a nemzetiségtörténeti kutatások egyetlen járható útját követve, megállapításait mindenekelőtt a személy- és

földrajzi nevek nyelvi eredetére alapítja. Összegyűjtöttük tehát a múltból minden egyes község, mint területi egység és zárt társadalmi közösség, tagjainak neveit s a lakosság nyelvét élő földrajzi neveket. Meghatározva ezek nyelvi alakját, végül következtetéseket vontunk le a közösség nemzetiségi jellegére s az idők folyamán e szempontból bekövetkezett változásokra.

A személynév-gyűjtésnél állandóan szem előtt kell tartani, hogy olyan felsorolások, melyek egy-egy községből kifejezetten a lakosokat – ha csak családok, háztartások, gazdaságok fejeit is – neveznék meg, a múltból nem maradtak reánk. Teljes községenkénti névsorokról tehát csak viszonylagos értelemben beszélhetünk, mindig szem előtt tartva a felsorolás rendeltetését. Aszerint ugyanis, hogy milyen gyakorlati cél szolgálatában jöttek létre, a község lakosságának más és más elemeit foglalják magukban. Ugocsa megye községeiről név-adatok szórványosan már a XIII–XV. sz.-ból is találhatók voltak, a XVI. sz. második felétől pedig szép számmal, bár nem minden községre egyenlő mértékben, rendszeres birtokos-, adó-, dézsma-, urbáriális-, kisenemesi stb. névsorok állottak rendelkezésünkre. Ezeket a névsorokat, melyek már címeikkel megjelölik rendeltetésüket s a községnek bennük szereplő rétegét, nyers adottságaikban használtuk fel s kísérletet sem tettünk arra, hogy segítségükkel megállapítva egy-egy község lélekszámát, megfigyeléseinket és összehasonlításainkat az így előálló lélekszámadatak alapján végezzük. Míg ugyanis az ilyen számításkísérletek a célhoz közelebb nem visznek, addig ellenőrizhetetlen feltevéseikkel tévedésekre nyújtanak lehetőségeket. A nemzetiségi viszonyok megállapítására törekvő munkánkban annál kevésbé volt szükség ilyen számításokra, mivel az összeírásokban foglalt nevek mögött az életben olyan szűkebb közösségek (család, háznép) állottak, melyek nyelvi és nemzetiségi szempontból is rendszerint egységet képeztek.

Az összegyűjtött személyneveket nyelvi hovatartozandóság szerint osztályoztuk. Bár a nevek nyelvenkénti minősítésével nem többet, csak a név nyelvi alakját óhajtjuk kifejezni, mivel mégis e nyelvi minősítés alapján egy-egy közösség nyelvi jellegére s ennek alapján nemzetiségére vontunk le következtetéseket, szükségesnek láttuk, hogy azokat a neveket, melyek nyelvi alakja s tartalma között a nemzetiség tekintetében ellentmondás mutatkozik vagy ellentmondás lehetősége lappang, a határozott nyelvi alak dacára is bizonytalannak tekintsük. Ezek a névalakok a következők.

1). Olyan nemzetiségnevek, melyek nyelvi alakja ugyan pontosan meghatározható, de a nyelvi alak nem felel meg a névben kifejezett nemzetiségnek. Ugocsa megyében e címen

a következő nevek kerültek a bizonytalanok közé: Cigány, Kozák, Lengyel, Muszka, Német, Oláh, Orosz, Polyák, Rác, Rusznyák, Sváb, Szász, Tatár, Tót, Török, Zsidó. E nyelvalakok tulajdonképpen magyarok, az elemzési elvet tehát e neveknek bizonytalanokká minősítésével a magyar nyelvi hányad rovására törtük meg. Nem tartjuk azonban vitásnak, hogy az ilyen családneveket a névnek ugyanazon családban első viselői valóban nemzetiségük után kapták, bár kivételesen egyes hasonló nevek más okokból is keletkezettek. Alig hihető például, hogy a Törökök és Tatárok valóban valamennyien törökök és tatárok voltak. Ha a nyelvi alak megfelel az általa megnevezett nemzetiségnek, természetesen nem volt akadálya annak, hogy a nevet a nyelvi alaknak megfelelő csoportba osszuk. Tehát Magyar, Székely a magyar, Litva és Ruszki a szláv¹ kategóriába vétetett.

2). Olyan helységnévből képzett családnevek, melyek nyelvi alakja, tehát a képzés nyelvi módja nem felel meg a nevet adó helység nemzetiségének. Föl kell ugyanis tennünk, hogy a család, mely helységnévből képzett nevet visel, egykor valóban e helységből származott, már pedig gyakran előfordul, hogy a helységet nem olyan nemzetiségűek lakják, mint amely nemzetiség nyelvén képezetett a helységből elszakadó és új közösségbe lépő lakos neve. Így például szláv faluból magyar faluba költöző lakos nevét, ha új helyén új nevet kapott és ezt a származási helység nevéből képezték, nyilván magyarul képezték s így a név alakilag a magyar nevek csoportjába lett volna sorozandó. Pl. Bródi (Bród rutén falu Bereg megyében) vagy még inkább Ökörmezei (Ökörmező rutén falu a máramarosi Verhovinán). Az ilyen nevek azonban az e pontban leszögezett elvnek megfelelően nem a magyarok, hanem a bizonytalanok közé kerültek. Hasonlóképpen jártunk el, ha a magyar helység nevéből más nyelven képzett nevek fordultak elő, bár Ugocsa megyében az utóbbira alig van példa. Nem ragaszkodtunk ahhoz, hogy a névadó helység egységesen eltérő nemzetiségű legyen, ha már vegyesnek volt tekinthető, az előbbi módon képzett nevet bizonytalanokká minősítettük. Udvari például magyar-oláh falu Szatmár megyében, az Udvari családnev tehát bizonytalan lett.

Mínt hogy egyező nevű helység az országban rendszerint több is van, eljárásunk csak az esetben igazolható, ha körülbelül valószínűsíthető a névadó helység a közelben fekvővel,

¹ A szláv nyelvekhez tartozó neveket nem külön-külön, hanem közösen „szláv” csoportba foglaltuk, E nevek helyének a szláv nyelvek között való megjelölése a legtöbb esetben kivihetetlen, egyébként pedig Ugocsa megyében, ahol a szláv elem jóformán csak rutén volt, szükségtelen.

vagyis ha a távoleső helységek figyelembevételéről lemondhattunk. Ezt pedig bátran, megtehettük, mert általában azt tapasztaltuk, hogy a helységnévből képzett családnevek névadó községeinek legnagyobb része vagy magában Ugocsa megyében, vagy a szomszédos Szatmár, Bereg, Máramaros megyében s ezeknek is közeleső részeiben fekszenek. E felismerés után például szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy a Salánkon lakó Kövesdi család a beregmegyei szomszédos Kövesdtől és nem a többtől (Baranya, Bihar, Borsod, Heves, Hont, Nógrád, Sopron, Vas m.-kben) vette nevét. A kör legtöbbször egészen szűkre szorítható, mert határozottan megállapítható, hogy a helységnévből képzett családnevek névadó helységei egy-egy községnek vagy közvetlen szomszédságában vagy legalább is közelében fekszenek, amiből a lakosság hullámzás hatósugaraira is következtetnünk lehetett. Olyan esetben azonban, amikor ugyanarra a névre több közeli helység is számot tarthatott s e helységek nemzetiségi jellege különböző volt, a nevet bizonytalannak minősítettük.

A névadó faluk nemzetiségi jellegének megállapítása az ugocsamegyei faluknál saját tapasztalatainkra volt alapítható. Sőt itt azoknál a faluknál, melyek nemzetiségi jellegüket az idők folyamán megváltoztatták, a változás korára is figyelemmel lehetünk. Így azokat a neveket, melyek az 1657. évi pusztulás után ruténre átváltódó ugocsamegyei magyar helységek neveiből magyarul képeztettek, e fordulóponttól kezdve bizonytalannak vettük (addig természetesen magyarnak).¹ Természetesen ugyanabban a községben ugyanazt a nevet mindig egyformán osztályoztuk, ha tehát valamely községben Szöllősi, Batári stb, már a XVI. sz.-ban is lakott, ugyanitt a hasonló nevéek később, tehát a XVIII. sz.-ban is magyaroknak vették, annak dacára, hogy Nagyszöllős és Batár lakossága ekkor már vegyes volt. Ha ellenben ezek a nevek valamely köz-

¹ Ezek a nevek a következők: Batári, Csedregi, Csepei, Csomai, Farkasfalvi, Hetényi, Királyházi, Karácsfalvi, Sásvári, Szászfalusi, Szirmai, Tekeházi, Szöllősi (Nagyszöllős), Terebesi (Túrterebes), Újhelyi (Tiszaújhely), Újlaki (Tiszaújlak), Veréci. Minthogy Egres, Rakasz és Veresmart már a XVI. sz.-ban elruténésedtek, az Egresi, Rakaszi és Veresmarti neveket már ez időtől a bizonytalannok közé vettük s 1657. óta idesoroltuk a Salánkiakat és Újlakiakat, mert – bár Salánk és Tiszaújlak magyar többségű helységeknek maradt – számottevő idegen elemet vett fel magába. A következő magyar képzésű neveket, melyek Ugocsa megyének rutén vagy oláh eredetű települési területén álló helységek neveitől származnak, kezdetől fogva bizonytalannak vettük: Batarcsi, Bocskói, Csarnatói, Csongovai (Nagy- és Kiscsongova), Karaszlai (Alsó- és Felsőkaraszlói), Kirvai, Kistarnai, Komjáti, Komlósi, Kupányi (Kiskupány), Rákóci, Sáradi (Alsó- és Felsősáradi), Szárazpataki, Tarnai (Nagy- és Kistarna), Turci, Újfalusi (Ilonkaújfalu, Sósújfalu), Veléti (Veléte).

ségben először csak 1657. után. fordulnak elő, itt – a név viselőjében egy Szöllősről vagy Batárról most beköltözőt szemlélve – a nevet a bizonytalanok közé soroztuk.

A nem ugocsamegyei községeknél a nemzetiségi jelleget az 1773. évi hivatalos helységösszeírásban¹ található nyelvi jellegnek megfelelően állapítottuk meg.² A korábbi állapothoz

¹Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. (Lexikon locorum rogni Hungariae populosorum anno 1773. officiose confectum). Budapestini, 1920.

²Természetesen csak olyan községről lehet szó, amely közelsége következtében valószínűséggel ismerhető fel névadónak. Ezek a bizonytalanok vett magyar képzésű nevek a következők: Árdánházi (Árdánháza, Bereg m, rutén), Babai (Babafalva, Bereg m, rutén), Bedei (Bedő, Mármaros m, rutén), Bélteki (Szatmár m, német; Szabolcs m, magyar-rutén), Bereznai (Mármaros m, rutén), Bikszádi (Szatmár m, oláh), Bilkei (Bereg m, rutén), Borsai (Mármaros m, oláh), Brodi (Bereg m, rutén), Csertésfalusi (Bereg m, rutén), Darvai (Mármaros m, rutén), Dengelegi (Szatmár m, oláh), Dobrokai (Bereg m, rutén), Dolhai (Dolai, Dulai, Mármaros m, rutén), Dulfalusi (Bereg m, rutén), Falucskai (Bereg m, rutén), Felsőfalusi (Szatmár m, oláh), Fogarasi (Bereg m, rutén), Gerenyosi (Mármaros m, rutén), Herincei (Mármaros m, rutén), Homóki (Bereg m, rutén; Szatmár m, magyar), Hribovszki (Hribóc, Bereg m, rutén), Husztközi (Mármaros m, rutén), Ignici (Bereg m, rutén), Iloncai (Bereg m, rutén), Ilosvai (Bereg m, rutén), Izai (Mármaros m, rutén), Kalocsai (Mármaros m, rutén), Kányaházi (Szatmár m, oláh), Kerecki (Mármaros m, rutén), Keselymezei (Mármaros m, rutén), Kisfalusi (Bereg m, rutén), Komoróci (Ung m 3, magyar, tót, rutén; Zemplén m, tót; Abauj m, magyar), Komorzányi (Szatmár m, oláh), Kovassi (Kovaszó, Bereg m, rutén), Körösmezei (Mármaros m, rutén), Kövesdi (Bereg m, rutén), Kövesligeti (Mármaros m, rutén), Kricsfalvi (Mármaros m, rutén), Lipcsói (Mármaros m, rutén), Lipoci (Ung m, rutén), Lugosi (Szatmár m, rutén), Lukovai (Bereg m, rutén), Majtényi (Szatmár m, Nagymajtény német, Kismajtény magyar), Medencei (Bereg m, rutén), Mogyorósi (Bereg m, rutén; Szatmár m, oláh), Monostori (Szatmár m, oláh), Neresznicei (Mármaros m, rutén), Nigrényi (Nyigrefalva, Szatmár m, oláh), Nyiresfalusi (Bereg m, rutén), Ökörmezei (Mármaros m, rutén), Polyankai (Bereg m, rutén, Mármaros m, rutén), Raksai (Szatmár m, oláh), Ravaszmezei (Rókamezei is, Mármaros m, rutén), Remetei (Bereg és Szatmár m, rutén), Reszegei (Reszenyi is, Szatmár m, oláh), Rónai (Mármaros m, Felsőróna rutén, Alsóróna oláh), Roszosi (Bereg m, rutén), Ruszkai (Mármaros m, Ruszkova oláh; Zemplén m, Ruszka rutén), Sári (Sár, Szatmár m, rutén), Sarkadi (Bereg m, rutén), Sófalusi (Mármaros m, rutén), Szajkófalusi (Bereg m, rutén), Száldobosi (Mármaros m, rutén), Szeklencei (Mármaros m, rutén), Szeregynei (Szereednye, Ung m, rutén), Szelistyei (Mármaros m, 2 egyik rutén, másik oláh), Szolyvai (Szalvai, Bereg m, rutén), Szuhai (Zemplén m, rutén stb.), Szukói (Zemplén m, rutén), Tarackközi (Mármaros m, rutén), Tartóci (Tartolc, Szatmár m, oláh), Ticai (Ung m, rutén), Tótfalusi (Szatmár m, 1 oláh, 2 rutén), Tökési (Bereg m, rutén), Turvékonyi (Szatmár m, oláh), Udvari (Szatmár m, magyar-oláh), Uglyai (Mármaros m, rutén), Urmezei (Mármaros m, rutén), Vajnági (Mármaros m, rutén), Vasvári (Szatmár m, oláh), Vereckei (Bereg m, rutén), Vezendi (Szatmár m, oláh), Zadnyai (Mármaros m, rutén), Zsadányi (Szatmár m, oláh).

képest ugyan ezekben a községekben is állhatott elő változás, melyet adatok hiányában figyelembe venni nem tudunk, e hiányosság azonban ismét csak a magyarság hányadát sújtja. A Felső-Tisza vidékén ugyanis a magyarság a XVI–XVIII. sz.-okban fokozatosan csak tért veszített a hegyekről leszálló ruténséggel és oláhsággal szemben. Valószínű például, hogy az említett Udvari is, melyet az 1773. évi helységnévtár magyar-oláh jellegűnek tüntet fel, korábban még magyar volt, ennek dacára az „Udvari” családnevek tekintet nélkül a korra, az 1773. évi jelleg alapján egyformán bizonytalanoknak vették. Ezzel az eljárással a magyarság hányada még a különben nemzetiségileg korábban is jellemezhető ugocsamegyei helységeknel is csökken, mert hiszen előfordulhat, hogy a helységnevet viselő beköltöző nem új falujában kapta e nevet, hanem már régóta hordozza, ezt azonban nem tudhatva, nevét bizonytalanoknak vették.¹

3). Olyan nagyobb terület-, megye-, országrész-, vagy országnevekből képzett családnevek, melyek nemzetiségi jellege fedti a név nyelvi alakját. Idegen országnévből képzett ilyen családnév csupán egy fordult elő Ugocsamegyében: Moldovai. Ezt éppúgy, mint az Erdély nevéből képzett Erdélyieket bizonytalanoknak vették. Magyaroknak minősítettük ellenben a következő megyenévből képzett családneveket: Baranyai, Somogyi, Szilágyi, Tolnai, Ungi (Ongi), Zalai (Szalai), bizonytalanoknak pedig: Beregi, Mármarosai. Határozatlan terület neve után kilenc magyar képzésű családnév forgott Ugocsa megyében. Ezek közül az Avasi, Havasi, Krajnai, Oroszföldi, Ver-

¹ Több ízben kellett olyan neveket is osztályoznunk, melyek helységnévből magyarul képzetteknek látszanak, de a kérdéses néven helységet nem találtunk. Lehet ugyan, hogy ilyen esetekben csupán névtorzulásról van szó pl. Sustai–Sustrai), de az is feltételezhető, hogy e nevekben nem a magyar névképző szóvégi *i*-t kell keresnünk, ez esetben pedig a szavak nem magyar szavak is lehetnek (pl. Bandoi ≡ Bandoj – Banduj). Éppen ezért a következő neveket bizonytalanoknak soroltuk: Alagi, Azzai, Baboci, Baboncai, Bacai, Bandoi, Bosodi, Delenyi, Kancsfalusi, Kanni, Kasznica, Kelevári, Kolonai, Kuprosi, Ludai, Mezökolosi, Monai, Panyodi, Sikai, Sustai, Szalkoci, Vesejtei. Végül a bizonytalanok közé osztályoztuk a következő magyarul képzett helységnévi családneveket: Barcsi, Becskerekai, Belényesi, Budai, Csehi, Dési, Dorogi, Draskóci, Kalotai, Kobinyi, Korompai, Léda, Lápasi, Lippai, Mágócsi, Miglészi, Mihályfalusi, Mohácsi, Nemosáni, Nitrai, Pankotai, Rabóci (Hrabóc), Rozgonyi, Sívári, Szakai, Szerdahelyi, Szerémi, Ternóci, Turóci, Turzai, Tuzzai, Udvai. E nevek névadó helységeit a kérdéses korban nem magyar, vagy nem csupán magyar népesség lakta, ezért a nevek bizonytalanoknak voltak veendőek. Hangsúlyozzuk azonban, hogy e helységek Ugocsa megyétől távol, sokszor az ország más részébe esnek, így a helységnevek és a családnév között a kapcsolatot az előbbi csoportba tartozó nevek bizonyosságával nem ismerhetjük fel.

hovinai neveket a bizonytalanok, az Alföldi, Bodrogi, Szamosközi és Tiszaháti neveket pedig a magyar nevek közé soroztuk. E magyar képzésű nevekkel szemben csupán egy idegen képzésű hasonló nevet figyeltünk meg: Krajnik-ot (Krajnai), melyet, minthogy nyelvalakja és a terület nemzetiségi jellege megegyezik, ennek megfelelően szlávnak minősítettünk.

4). Az olyan foglalkozást jelentő közszavakból átvett családneveket, melyek több, a megye területén lakó nép nyelvén is ugyanazon hangalakban élnek. Ezeket azonban, minthogy a nyelvalak és a tartalom között csak viszonylagosan áll elő ellentmondás, csak az esetben vettük bizonytalanoknak, mikor a községben az érdekelt nemzetiségek együttéltek, egyébként azonban a község nyelvi jellegének megfelelően minősítettük. Ilyen például a Kovács név, melyet tehát magyar faluban a magyar, szláv faluban a szláv, a kettővel vegyes faluban pedig a bizonytalan nevek közé soroztuk. Ugocsa megyében a Kovácson kívül még a Bodnár és Takács ilyen foglalkozás-név, melyek egyformán élnek a magyar és szláv nyelvben.

5). Olyan keresztnévből átvett családnevek, melyek több, a megye területén élő nép (tehát magyar-oláh, magyar-szláv, oláh-szláv, vagy mindhárom) nyelvén ugyanazon hangalakban élnek. Miként az előbbieket, ezeket is magyar faluban a magyar, szláv faluban a szláv, oláh faluban az oláh, vegyes falvakban pedig a bizonytalanok közé soroztuk. Ezek a nevek Ugocsa megyében a következők:¹

Magyar-szláv-oláh: Ádám, Damján (Demjén), Dániel, Dávid, Éliás, Fülep (Filep), Gáspár, Ignác, Iván, Izsák, Jakab, János, Katalin, Kozma, Kristóf, Lázár, Lukács, Márkus (Markos), Mathia, Mihály, Miska, Péter, Salamon, Simon.

Magyar-oláh: Bán, Bogdány, Dancs, Karácsony.

Szláv-oláh: Dán, Jozsif (Jozsip), Jurko, Koszta, Trifon.

6). Minden alkalommal bizonytalanoknak vettük a magyar nyelvalakú Kenéz és Vajda, családneveket, szintén azzal a megfontolással, hogy a kenézek és vajdák szláv és oláh népelemek között szerepeltek s valószínűleg közülük kerültek ki. A Pap családnevet a magyar nevek közé csak a magyar jellegű falukban, egyébként a nemzetiségi vidéken szintén a bizonytalanok közé soroztuk, minthogy főleg magyar nyelvű összeírás-

¹ E neveket a vegyes helységekből bizonytalanoknak vettük akkor is, ha az írásmódjuk kifejezetten magyar, szláv vagy oláh volt. Meg vagyunk ugyanis győződve, hogy e nevek nyelvi árnyalatai forrásainkban legtöbbször nem a név viselőjére, hanem az írott forrás készítőjére jellemzőek. Így pl. a Dániel név, melyet az oláhok között Daniil-nak ejtettek ki, magyar összeíró fülében Dánielnek hangzott s ezt a nevet írta le. Éppúgy a magyar Filepet szláv nyelvű összeíró Filip-nek hallotta és írta le.

sokban Pap családnév alatt egyes esetekben valóban papot és pedig rutén vagy oláh papot is találtunk. (V. ö. Alsókaraszló.)

7). A XVI. sz.-ig a forrásokban többször előfordul, hogy valakit csupán keresztnévvel jelöltek meg. (Pl. Petrus vagy Petrus filius Joannis). Ha a keresztnévet latin nyelven írták, a név a nyelvi alak szempontjából tulajdonképpen közömbös. Az ilyen „egyes nev”-eket (e. n.), melyek esetleg családnevek is lehetnek, aminthogy sok esetben azok is voltak, vagy azokká lettek, a bizonytalanok közé vettük fel.

8). Minden esetben bizonytalanokká vettük a Kolbász, Bordás és Oszlás neveket. Megfigyelésünk szerint e nevek többnyire csak a rutén-oláh, sőt leginkább csak az oláh hegyvidéken szerepelnek. Már maga ez a körülmény gyanút kelt, hogy ezek a szavak valóban magyar szavak-e vagy csupán a magyar összeíró fülében hangzottak azoknak. Minthogy az oláh nyelvben él a Kalybas és Bordeias szó, – mindkettő kunyhó-lakó értelemben, ami teljesen meg is felel a hegyvidék körülményeinek, – ezekben megtalálni is véljük e két, magyar látszatú név eredetét.¹ Nem tartjuk azt sem kizártnak, hogy a lakosság nyelvén is már magyar alakban éltek e nevek, minthogy e vidékeken jelentékeny magyar lakosság is élt, amely e neveket magyaros értelmű hangzásra alakította át. Az Oszlás (Ozlas) szónak nem ismerjük nyelvi eredetét, nem tartjuk azonban kétségesnek, hogy e főleg rutén területen előforduló névben nem a magyar „oszlás”-t kell keresni.

9). A magyar községekben magyarnak, a szláv vagy oláh községekben szlávnak vagy oláhnak, vegyes községekben bizonytalanoknak vettük a Hajdu, Huszár, Kocsis és Puskás neveket, melyeket az ugocsai rutének és oláhok is használtak, kétségtelenül a magyarságtól véve.

10). Hasonlóképpen jártunk el a Csonka, Csorba, Fattyú, Medve és Tolvaj nevekkal is, amelyeknek megfelelő vagy megtevesztő hangzású szavak (pl. a Fattyú és az oláh Fatuj, Csorba és a rutén Scserba) a rutén és az oláh nyelvben találhatók.

11). Végül bizonytalanokká minősítettünk minden olyan egyéb nevet, mely határozott nyelvi alakot nem árul el, akár azért, mert nyelvileg egyáltalában meghatározhatatlan, akár azért, mert több nyelvhez is mutat rokonságot.

A fenti kiválasztások folytán igen felszaporodott a bizonytalan nevek csoportja. Kétségtelen, hogy számos ilyen bizonytalan nevet kézenfekvő feltevések alapján kifejezetten valamely nemzetiséghez számíthattunk volna, miként például a Verhovinai-akat a szláv, a Tatárokat a magyar nemzetiséghez.

¹ A *calibasz* > *kolbász* képződés nyelvészetiileg nem igazolható ugyan, a körülmények figyelembevételével mégsem vethetjük el a feltevést.

Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy a nevek osztályozásában csak a név nyelvi alakját fejeztük ki s az említett esetekben csupán azért tértünk el az elv következetes keresztülvitelétől, mert maga a nyelvi alak ellentmondást fejezett vagy fejezhetett ki. Ismét ellentmondás állt volna azonban elő, ha a felsorolt csoportba tartozó neveket a nyelvi alaktól eltérő nemzetiséghez soroztuk volna. E kockázatos eljárásra annál kevésbé volt szükség, mivel a neveknek a bizonytalanok közé való különítésével már elkerültük, hogy általuk valamely más nemzetiség hányadát jogtalanul növeljük, de még mindig fennmaradt annak a lehetősége, hogy az adatok összevetésénél a bizonytalan neveket tartalmuk szerint mérlegeljük. Ha például valamely faluban Verhovinai, Krajnai s a krajnai és verhovinai vidék helységei után képzett nevek jelennek meg, a nevek bizonytalan minősítése dacára sem mulasztottuk el megállapítani, hogy a beköltözők rutén települési vidékről származtak.

Vajjon a felsorolt igazítások eloszlatnak-e minden kételetyt, mely a névelemzés eredményeivel szemben emelhető? Ezt bizonyára áltatás volna hinni.

A kételemek legtöbbször azonban a névelemzés feladatának elhibázott értelmezéséből fakad. Ezek mélyén ugyanis többé-kevésbé határozott vagy határozatlan formában a következő kérdés lép elő: lehet-e valamely név nyelvi alakjából a név viselőjének nemzetiségi hovatartozandóságára következtetni, hiszen – mondhatni – a nevet nem viselőik adják önmaguknak, hanem a környezet tapasztja rájuk? Előrebocsátottuk, hogy egy-egy név nyelvi alakjának meghatározásával még nem kívánjuk állítani, hogy a név viselője minden esetben a nyelvi alaknak megfelelő nemzetiséghez tartozik vagy abból származott. A nyelvi alak meghatározása csupán arra szolgál, hogy azokból a nyelvi alakokból, melyeket egy-egy közösség tagjainak nevei kifejeznek, következtetést vonjunk le a közösség nyelvi és ezen az alapon nemzetiségi jellegére. Ha tehát a név nyelvi alakja, a fölvetett kérdés szerint nem a név viselőjének, hanem kizárólag környezetének nyelvi jellegére volna is jellemző, a névelemzés még ez esetben is a cél felé vinne bennünket. Az az állítás azonban, mintha a név nem viselőjére, hanem a környezetére volna jellemző, ily mereven nem is igazolható. Hogy kerülhetnének akkor például az ugozsai rutén és oláh jellegű falvak lakosai közé már a XV–XVI. sz. óta magyar nevűek, hogy kerülhetnének ugyanakkor színmagyar faluk névsorába rutén és oláh nevek s hogy történhetnének meg, hogy egy ruténna lett egykori magyar községben egyes családok – régiek és újak – még mindig magyar nevet viselnek? Jellemzőek-e ezek a nevek környezetükre? Nyilvánvaló,

hogy ezek a nevek nem attól a környezettől származnak, amelyben az adott esetekben előfordulnak.

A válasz tehát a családnevek kialakulásának kérdéséhez vezet. A családnevek ugyanis nem a mindenkori környezetre, hanem csupán arra a közösségre jellemzőek, amelyben kialakultak és az egyénhez és általában a családhoz tapadtak. A kialakult és állandósult családnevek a térbeli és időbeli függőségtől külön élnek és elkísérik útján a családot a további nemzedékeken keresztül. Mikor alakulnak ki és állandósulnak azonban a családnevek? A nemesi neveknél ezt a kort a XV–XVI. s a jobbágyneveknél a XVI–XVIII. sz.-okban szokás keresni. A munkánk második részében közzétett adatok meggyőznek arról, hogy ez az egyébként is megmagyarázhatatlan különbségtevés jogosulatlan, mert – legalább is Ugocsa megye területén – a névkialakulás és állandósulás a nemesség és jobbágyág körében egyaránt a XV. sz.-ban folyt le.

Ha a családnevek kialakulása a XV. sz.-ban végleg lezáródott volna, akkor minden családnévben olyan jelt tekinthetnénk, mely késő századok múlva is a család ez időben élt őseinek nyelvi környezetére mutat vissza. Minthogy pedig a családnév megrögződéséhez legalább 2–3 nemzedék volt szükséges, a családot, melyhez hozzátapadt egy állandó név, már a névadó nyelvi közösség tagjának is tekinthetjük, akkor is, ha történetesen a közösségben idegen eredetű lett volna. Ha ugyanis a család két-három nemzedéken keresztül együtt élt valamely közösséggel, rendszerint már át is vette a közösség nyelvét és tudatát. A családnév nyelvi alakja tehát ilyen esetekben általában a közös nyelvvel és azonos nemzetiség tudatában élő XV. századbeli közösség egyik tagjára mutat vissza.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a családnevek kialakulása és állandósulása nem ment végbe egyszerre és nem záródott le a XV. sz.-ban, sőt még a további századokban sem. A régi, első nevét őrző réteg mellett minden közösségben megfigyelhető a további fejlődés során egy másik is, azoké, akik új nevek alatt jelennek meg benne. Megfigyelésünk szerint a családneveknek a XV. sz.-ban végbement általános kialakulása után főként a lakosok helységváltoztatása szülte a névcserék alkalmait. Adataink alapján megállapítható, hogy olyan községekben, melyekben a lakosság nem változott, a családnevek sem igen változtak, hiszen éppen a családnevek állandósága teszi lehetővé a lakosok állandóságának megfigyelését. Természetesen ilyen községekben is előfordulhatnak névcserék, ezek azonban csak szórványosak. Más azonban a helyzet, ha valamely községben erős volt a lakosok ki- és behullámzása. Az új lakosokról sem foszlik le minden esetben az addigi családnév, amit a falukban elszigetelten felbukkanó idegen nyelvű,

tehát semmi esetre sem a közösségtől eredő nevek (pl. magyar faluban egy Velicsko) és azok az esetek mutatnak, mikor valamely mindenesetre jellegzetes nevet (mint Szennyes, Göncöl, Tariska) előbb csak egy faluban, később pedig ugyanazon falu szomszédságában is bizonyára a szétköltözködő, neveiket megtartó leszármazottak révén feltűnni látunk. Sok esetben egy-ugyanazon személyeken keresztül is megfigyelhető a családnévnek rendszerint a szomszéd vagy közeli falukon át való továbbtelepedése. Ha azonban meg is figyelhető, hogy a közösségből kiváló és új közösségbe belépő személyek családnévei a helycsere alkalmával nem mindig cserélődtek fel, viszont az is határozottan megállapítható, hogy a beköltözőkhöz új környezetük gyakran a helyi viszonyok szerint egyéninek látszó új nevet fűzött. A névelemzés sikere igen kérdésessé válnék, ha az új nevet nyerő lakosok neveit minden válogatás nélkül csupán a név külső nyelvi alakja szerint osztályozhattuk volna. Itt domborodik ki azonban az előbb felsorolt kivételes kategóriák jelentősége. A régi neveiket elveszítő idegen nemzetiségűek ugyanis a más nemzetiségű új közösségben legtöbbször, mint a legjellegzetesebb megkülönböztető egyéni vonást, a nemzetiség nevét kapják családnévként. Általában ez addig megy így, amíg a község át nem telítődik az új elemmel. Csepe községben például a XVII. sz. második felében a rutén betelepülés megindulása után a rutén jobbágyokat sorra Orosz-oknak nevezik, úgyszólván 1666-ban a falu 22 jobbágya közül 8 az „Orosz” családnévet viseli, a további évtizedekben azonban, mint rutén telítettségű közösségben, elfogynak, sőt el is maradnak az „Orosz”-ok s valóban rutén nevek lépnek helyeikre. A XV–XVI. sz.-ban a síkföldi magyar falukban szórványosan feltűnő „Orosz”-ok is minden bizonnyal a hegyvidéki ruténség első kitelepülőit jelölik.

Az az aggodalom tehát, mintha azok, akik valamely nyelvi közösségből új nyelvi közösségbe léptek át, az új közösségben szemeink előtt eltűnnének, általában nem igazolható. Az új lakosok egy része ugyanis új helyén is régi neve alatt él, azok között, pedig, akik új nevet kaptak, feltéve, hogy idegen nemzetiségűek sokan nemzetiségük nevét fogják viselni; mivel pedig ezeket az előbb kifejtettek szerint nem a nyelvi alaknak megfelelően, hanem éppen e megfontolások alapján a bizonytalan csoportba osztottuk, a mérlegelésnek szabad lehetősége fennmaradt. Hasonlóan kiválasztódnak azok az új nevéek is, akiket olyan származási helyről neveznek el, melyek nemzetiségi jellege a név nyelvi alakjától, tehát végeredményben az új közösség nemzetiségi jellegétől elüt. Minthogy pedig az új nevek legtöbbször a nemzetiségnévnek vagy a származási helynek felel meg s minthogy a több nyelvben hasonló alakban

élő foglalkozás- és személyneveket stb. is elkülönítettük, végül a minimumra száll le azoknak az idegen nemzetiségű új betelepülőknek a száma, akik nemzetiségüket felismerhetetlenül elfedő új nevek alatt jelennek meg előttünk.

Az elmondottak szerint tehát a nevek két csoportba válnak szét. Az elsőbe tartoznak a változatlanul továbbélők, a régi nevek, melyek a családot egykoron (általában a XV. sz.-ban) magában foglaló közösség nyelvi jellegét fejezik ki s a családnak mint belőle származónak nemzetiségét is meghatározzák. A második csoportot az új nevek töltik ki, melyek ugyan az új közösség nyelvi jellegére mutatnak s így alakilag ellentmondhatnak a viselője nemzetiségének, de ezek általában legtöbbször a bizonytalanul elkülönítettek között keresendők.

Minden egyes névről pontosan megállapítani, hogy a valóságnak megfelelően a két csoport melyikébe kell tartoznia, éppúgy meddő vállalkozás volna, mint a név nyelvi alakjai alapján minden egyes név viselőjének nemzetiségét, nemzeti-ségi eredetét meghatározni. Nincs tudomány és nincs módszer, mely ma ilyen célt megvalósíthatna. A nevek beszélnek ugyan a nemzetiségtörténet kutatója előtt, de másként kell a kérdést fölteni. A kérdés csupán az lehet, hogy a nevek alapján meg lehet-e állapítani egy-egy közösség nyelvi jellegét, a nevek tömegéből vonhatók-e le a viselőik tömegére nyelvi és nemzeti-ségi következtetések, s megfigyelhetők-e általuk a közösségben végbemenő nemzeti-ségi változások. De vajjon nem általános és természetes-e, hogy ha magyar vidéken valamely faluban magyar, szláv vidéken valamely faluban szláv nevű lakosok élnek, abban a közösség valóban magyar nyelvű, ebben pedig szláv nyelvű? S nem természetesnek kell-e tartani, hogy a magyar-szláv keveredési nyelvhatárra eső faluban vegyesen magyar és szláv nevű lakosok találhatók? E nyers általános jelenséget már az előrebocsátott, a jelenség gyökereit fölkereső módszertani fejtegetések is igazolják, de az egész munka is mintegy alkalom lesz megállapítani, hogy a szinte kínosan óvatos névelemzési módszerünkkel a nemzeti-ségi viszonyok alakulását valósággal lépésről-lépésre nyomon tudjuk követni. Látni fogjuk, hogy név kategóriáink alapján pontosan meghúzhatók a magyar, rutén, oláh települési vidékeknek más adatokkal is ellenőrizhető határai s megállapítható a kölcsönös kirajzások időpontja és erőssége, a keveredés eredménye s általában mindaz a jelenség, mely a nemzeti-ségek kölcsönös viszonyában a történeti demográfia íróját érdekli.

A célhoz, az eredményhez a nevek nyelvi kategorizálásán keresztül vezet az út s ha ez eljárásról le kellene mondanunk, el kellene ejtenünk a történeti demográfia-kutatás leg-

több lehetőségét is.¹ Lehetséges, hogy a kategóriák tömegadataiban egy-egy adat más helyre kerülne, ha a múlt a valóságban is érzékelhető volna általunk. Ez azonban nem áll módunkban, de különben is az egyes adatoknak az ilyen munkában csak annyi értékük van, amennyiben elősegítik egy típusjelenség felismerését. Ha a típusjelenség az adatok rendszeres tömegében kifejezésre jut, végül is közömbös, hogy egy-két adat valóban a megfelelő helyre került-e. Miként a tégladarabok sem egyformán viselik az épület terhét, sőt vannak, amelyekre a teherből nem is jut, mintegy feleslegesek, sőt nem is illenek helyeikre s az épülethez mégis valamennyi tégladarabon keresztül lehetett eljutni, akként az egyes nevek között is lehetnek, amelyek az építmény, a felismert típus-jelenség terhéből mit sem viselnek, sőt talán rossz helyen is állanak, az építményhez mégis csak a kategóriák egyes darabjainak rendszerén keresztül juthattunk el.

Az eredmény terhét különben legtöbbször végül sem egyedül a személynevek nyelvi kategóriái viselik, mivel a községenként összegyűjtött egykorú földrajzi nevek becses támaszlopokat szolgáltattak.

A földrajzi nevek ugyanis, melyek a múltban egy-egy zárt közösség nyelvén éltek, ma is határozottan jelölik meg a közösségnek – esetleg több-kevesebb keveredésen átesett – kollektív nyelvét. E nevek gyökerei megfigyeléseink szerint igen messze, sokszor az első megtelepülésig visszanyúlnak, mint-hogy a közösség területén a jellegzetes tájelemek (patak, hegy, domb, mocsár stb.) rendszerint már kezdetben nevet kapnak s az első nemzedékek nyelvi hagyatékaik szinte érintetlenül szállnak át a további nemzedékekre. Az átöröklés folyamata általában akkor sem szakad meg, ha a közösség időközben nyelvi-idegen elemeket vett fel magába, minthogy ezek a készen talált földrajzi neveket – esetleg nyelvük hangtani sajátosságaihoz idomultan – átveszik saját nyelvükbe. A meggyökereedett földrajzi nevek teljesen és maradéktalanul csak akkor cserélődnek ki, ha a lakosságot átmenet nélkül cseréli fel eltérő nyelvű lakosság, vagy ha az idegen elem térfoglalása fo-

¹ Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ilyen kutatásoknak eddig is a személy- és helynév-elmélet volt az alapja. Idézhetjük a közelmúltból Petrov munkáját (Přispěvky k historické demografii Slovenska v XVIII-XIX století, v Praze. 1928), melyben a szerző személy- és helynevek segítségével a magyar-tót nyelvhatár nemzetiségi viszonyait tárgyalja. Továbbá: (Acsády), Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában, Bpest, 1896. (M. Stat. Közl. Uj Folyam XII. k.); Otto Stolz, Die Ausbreitung des Deutschtums in Südtirol im Lichte der Urkunden. München u. Berlin. 1927–1932. I–III.; Iványi Béla, A középkori Eperjes magyarsága. Szegedi Füzetek, I.–1934. Számos hasonló tanulmány a Deutsch-Ung. Heimatsblätter évfolyamaiban.

kozatos volt is, végül teljesen és már régóta egyedüli nyelvi tényező lett, bár még ily esetben is föl-föl bukkannak a helyét átadó egykori közösség nyelvi maradványai.

A földrajzi nevek nemcsak a személynevek nyelvi kategóriái alapján levont következtetések ellenőrzésére nyújtanak lehetőséget, hanem olyan korra is visszamutatnak, amelyből személynevek még nem maradtak reánk, sőt sok esetben a pusztá következtetéseken túl a földrajzi nevek valóságosan is hidat vernek a személyneveket még nem nyújtó korai időkhöz, minthogy főleg határjárások és határviták Ugocsa megyében sok esetben már a XIII. sz. második felétől reánk örökítik a határjelek neveit. Ezek tehát a legrégebbi forrásadatból, a falu nevéből levonható nyelvi tanulság és a későbbi személynévsorok között valósággal már a megtelepüléstől szakítatlan vonulat húznak.

*

Ezeknek a módszertani elveknek szem előtt tartásával szerkesztettük meg munkánknak az adatokat tartalmazó második részét. Szerkezetéről a következőkben nyújtunk minden részletre kiterjedő tájékoztatást.

Az adatokat községenként csoportosítottuk s a községek sorába minden lakott helységet felvettünk, így az időközben elpusztultakat is, melyek ma már nincsenek meg. A teljesség azt kívánta, hogy azokat a korán eltűnt telepeket se hagyjuk ki a sorból, melyek községi jellege, sőt esetleg még lakottsága sincs vitán felül. Nem vettük fel ellenben azokat a községeket, melyek egykor ugyan több-kevesebb ideig Ugocsa megyéhez tartoztak, de végleges helyüket még a XVII–XVIII. sz. előtt más megyék keretei között találták meg, összefoglalásunkban azonban, amennyiben az egykori közös települési kapcsolatok kívánatosá tették, figyelemmel voltunk rájuk. Nem vettük fel végül azokat az új községeket sem, amelyek munkánk záró időhatásra, az úrbérrendezés óta keletkeztek.¹

A községeket neveiknek megfelelő betűrendben sorakoztattuk fel. Magunk is megfelelőbbnek tartottuk volna, ha községeinket e mesterséges sorrend helyett vidékek szerint csoportosíthattuk volna, azonban a megye területén az idők folyamán messzeható társadalmi és nemzetiségi eltolódások követ¹ keztek be s így a kis megye határai között olyan területi feltagolás, mely időbelileg egységes tipikus vonásokat foglalt volna egybe, nem volt található. A pusztán földrajzi felosztás

¹ Ezek: 1). Hömlőcz, 2). a Rákóc határából kiszakadt Kistrákóc, 3). Rákospatak s 4.) a beregi határszélre épült beregmezei Rosztoka (Beregrosztoka) határon átnyúló új kitelepülése, Ugocsarosztoka.

e szempontból tehát éppúgy mesterséges lett volna, mint a betűrendes s a kettő közül mégis az utóbbi az, melyben az ismeretlen könnyebben eligazodik. A községekhez írt bevezető sorok egyébként reámutatnak a község és a vidék települési összefüggéseire. Összefoglalásunk pedig a típusvidék-felosztás rendszerét követte.

A község nevét történetileg kialakult formájában írtuk. Ha a község korábban más nevet vagy neveket viselt, ezeket és ugyanazon név írásváltozatait a XVI–XVII. sz.-ig a cím-név alatt külön sorban, vagy – ha erre nem volt szükség – közvetlenül utána zárójelben felsoroltuk. A felsorolás időrendet követ, ami azonban nem zárja ki, hogy ugyanazon változat később is nem fordult volna ismét elő. Azokat a mesterségesen képzett s a község múltjában ismeretlen neveket, melyeket egyes községek a belügyminiszter 1907. évi 145.921. sz. rendeletével az Országos Községi Törzskönyvbizottság javaslatára kaptak, zavarok elkerülése végett elkülönítettük s a névhez a fenti rendeletre hivatkozással jegyzet rovatban fűztük.

A bevezetés-ben, melyet községenként az adatok elé írtunk, mintegy pillanatfelvételt kívántunk adni a község település- és nemzetiségtörténeti helyzetéről. Rendszerint megemlítettük a kor szerint első adatot, melyben a község szerepel, meghatároztuk a megtelepülés időpontját, megemlítettük a község lakosságát megrázkódtató katasztrófákat s végül megállapítottuk a község nemzetiségi jellegének történeti vonalát.

A Birtokosok címe alá foglalt fejezet rendszerint csak az 1567. évi dicajegyzék és az 1775. évi úrbéri tabella idevonatkozó adatait tartalmazza, egyes esetekben azonban, ha lehetőség és a birtokosok többszöri változásai miatt szükség volt rá, közbeeső éveket is iktattunk be. Ez a fejezet azonban még így is szűkösebb a többivel szemben és pedig szándékosan azért, mert a birtokosokat csupán e címen még nem számíthattuk a községi közösség tagjai közé. A birtokosok ugyanis nem szükségképpen laktak abban a faluban, melyben birtokosként szerepelnek, bizonyosan nem pedig egy-egy uradalom birtokosai az uradalomhoz tartozó falvakban, hanem csak az uradalmi központban, mely legtöbbször nehézség nélkül megállapítható volt. Más esetekben, főleg a 2–3 szomszédos faluban birtokos középcsés kisnemes családoknál az állandó családi otthont magában foglaló község megállapítása ma már szinte a lehetetlenséggel határos és pedig annál inkább, mivel ugyanazon család a következő nemzedékben már más vagy éppen több faluban is otthonos. A birtokosokat tehát a következetesség kedvéért sehol sem foglaljuk be a községi közösségbe, holott végül valahol mégis csak lakniok kellett. Míg azonban maga a birtokosság az egész megyében jelentős számú nem volt, más részről fi-

gyelmen kívül hagyásukkal újból csak a magyarság számaránya csökken, minthogy a birtokos nemesség Ugocsa megyében is jóformán teljesen magyar volt. A birtokosok adataira tehát csak annyiban volt szükség, amennyiben a község általános birtokjogi és társadalmi helyzetére ezekből is következtetni lehet.¹ A felsorolt birtokosok nevei mellett feltüntettük jobbágyaik számát, is, lehetőleg a jobbágyságot alkotó társadalmi rétegek (egész telkes jobbágy, zsellér stb.) szerint.²

A *kisnemesek* és a birtokosok között munkánk szempontjából, mely együttélő közösségek után kutat, lényeges különbség áll fenn. Az előbbieket (egytelkesek, armalisták, kuriálisták, birtoktalanok) ugyanis annak a községnek, amelyhez tartozónak mondják forrásaink, valóban lakosai is voltak. Arra törekedtünk tehát, hogy nemcsak a kimondottan nemesi faluk nemesi lakosságáról, mely itt természetesen jobbágyság jelenléte esetében is döntő közösségi tényező volt, hanem a jobbágyfalukban a jobbágysággal esetleg együttélő kisnemesi rétegről is képet nyerhessünk.

Forrásaink azonban, melyek a személyneveket szolgáltatják, legtöbbször egyoldalúak s csak a jobbágyságról szólnak. Ez természetes is, mivel a névsorokat tartalmazó összeírások, kimutatások és jegyzékek készítésére rendszerint valami anyagi szolgáltatás feljegyzése szülte az alkalmat, az adózó, a szolgáltató társadalmi réteg pedig a jobbágyság volt.

A kisnemesi kategóriákról csak az 1670. évtől kezdve táltunk Ugocsa megyére községenkénti kimutatásokat. A kisnemesi listák adatait a jobbágyfalukban a Birtokosok fejezete után „Helyi kisnemesség” cím alatt külön fejezetben tüntettük fel. Míg a birtokosokat birtokadataik miatt egyéneként, tehát teljes nevükkel (család- és keresztnév) kellett felsorolnunk, addig a helyi kisnemeseket, kiknek nevei mellé birtokadatok nem kerülhettek, elég volt családneveik alatt s a közös családneveket viselőket számszerűleg összefogva (pl. 6 Vincze) felsorakoztatni. A neveket a listák éveinek sorrendjében a kisnemesi kategória megjelölésével (pl. Egytelkesek) a nyelvi alak szerint csoportosítottuk. A különböző évből származó listák névsorait minden alkalommal teljesen közreadtuk, tekintet nélkül arra, hogy ugyanazok a nevek vagy éppen személyek a korábbi hasonló névsorokban ugyanazon községnél szerepeltek-e már vagy nem.

¹ A középkori birtokviszonyokat illetőleg egyébként is utalhatunk Csánki „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” c. munkájára (I. k. Bpest, 1890.).

² A birtokosok neveit, minthogy a közösséghez nem számítjuk őket, nyelvileg nem osztályoztuk.

A kifejezetten *nemesi faluknál*, melyek legtöbbje a későbbi fejlődés folyamán közjogilag is kuriális községgé alakult, a nemesség adatait némileg eltérő beosztásban közöljük. A „Nemesség” közös címe alatt külön alfejezetben a jobbágyfaluk helyi kismemességénél követett eljárás szerint az 1670-től található listák alapján felsoroltuk a közösség legfőbb tényezőjének tekinthető egytelkes és armalista nemeseinek neveit s külön alfejezetben ugyancsak a már ismert eljárás szerint a birtokosokat. Az utóbbiaknak itt más jelentőségük van, mint a jobbágyfaluknál, mert „birtok”-aik úgyszólván formálisak, 1–2 jobbágyot vagy inkább zsellért, szegényt, szolgát számlálók. Voltaképpen tehát a kismemesség színvonalán álltak, családjaik a helybeli armalista és kistelkes nemesekével valóban közös is volt. Bár jórészüik bizonyára helyben is lakott, „birtokos”-ok lévén, ezt még sem állíthatjuk, éppen ezért a falu közösségéhez kifejezetten ilyen falukban sem számítottuk.

Hogy a nemesi faluk nemességéről a birtokos-, egytelkes- és armalista-listákat megelőző időből is képet alkothassunk, a XIV–XVI. sz.-okból a községről „nevezett családok” című alfejezetben századonként felsoroltuk mindazoknak a családoknak a neveit, melyeket forrásaink ez időből a latin „de” szócskával (de Almas) vagy a magyar „y”, illetve „i” képzővel (Almasy, Almasi) a községről neveznek, illetve ily előnévvel jelölnek. A községről történt nevezés, illetve jelölés ugyan még nem kétségbevonhatatlan jele annak, hogy a nevezett valóban a községben is lakott, az említett korban azonban az elnevezés mégsem pusztán formula, hanem legtöbbször valóban, a községhez való tartozás kifejezése volt, különösen éppen a kismemeseknél, akik anyagi lehetőségeikkel egy-egy falu szűk keretei közé szorultak be. Arról, hogy a családok egy-egy családnév alatt külön-külön és végül együttvéve mily számot s így erőt képviselnek a közösségben, az így összeállított névsorok természetesen nem adnak felvilágosítást, csupán arról tájékoztatnak, hogy egy-egy század folyamán mily nevű nemes családok éltek a faluban, ez azonban már ki is fejezi a falunak egyébként sem kétséges nyelvi közösségét. A neveket nyelvi kategóriákban s eltérőleg a jobbágy- s az egytelkes – armalista – névsoroknál követett eljárásunktól, a végleges írásalaknak megfelelőleg közöltük, minthogy ugyanaz a név egy-egy század folyamán is különféle alakban fordul elő. A különböző írásalakok között azonban csak csekély formai különbségek vannak, mindegyikének felsorolása tehát felesleges, valamelyik kiválasztása, pedig önkényes lett volna. Mivel pedig csak egy-egy névhez is sokszor 20–30 jelzetet idézhettünk volna forrásként, melyek egyébként az egyes neveknél gyakran ismétlődtek volna, ezen az egy helyen a forrásjelzetek köz-

lését mellőztük s itt hivatkozunk általánosságban a munkánkban e századokból más helyeken idézett forrásokra, melyekben rendszerint találkozunk ugocsai kismemesek neveivel is.

A *jobbágyság* névadatait minden községben, tekintet nélkül arra, hogy a község uradalmi, kismemesi falu-e vagy mezőváros, külön fejezetben egyforma rendszerben állítottuk össze. A névhalmaz két tartópillére minden községnél az 1567. évi dicajegyzékből s az úrbérrendezés alkalmával 1775-ben készített végleges tabellából összeállított névsor.

Az 1507. évi ugocsamegyei dicajegyzék nemcsak a dicával valóban megróttakat, hanem az alóla kivett szegényeket, zselléreket, szolgákat, az új és leégett házak, sőt sok esetben még az elhagyott telkek egykori gazdáit is név szerint megjelöli. Az 1775. évi úrbéri tabella is teljes annyiban, hogy az úrbérrendezés alkalmával számbavett jobbágyok, zsellérek és házatlan zsellérek neveit tartalmazza. Egyes községekre az 1567. évi dicajegyzék helyett, minthogy ebben valami okból a községről nem volt külön névsor található, az 1572. vagy 1574. évi, hasonlóan kimerítő dica-, vagy az 1565. évi dézsmajegyzékből állítottuk össze a névsort.

Az első teljes, tehát az 1565/1574. évekből származó névsor előtt közöltünk minden a megelőző időből feltalált jobbágynevet. Az ez időből származó neveket az évnek megfelelően külön bekezdésekben, hiánytalanul felsoroltuk, azokat is, melyek esetleg egyszer vagy akár többször már előfordultak, mivel a nevek ismétlődése a család folytonosságára s a család nevének állandóságára e korai időkben különösen jellemző. E nevek viselői a legkülönfélébb alkalmakból szerepelnek a forrásokban: hatalmaskodásban résztvettek, tanúk, elcserélt, elidegenített jobbágyok, pereskedők, kérvényezők stb. A jegyzetben megadott forrásjelzet mellett esetenként közöltük azt is, hogy a nevek viselői milyen okból vagy milyen minőségben szerepelnek a forrásban, (pl. Hatalmaskodásban részt vett, tanúskodó, elcserélt, elidegenített, pereskedő jobbágyok stb.). E megjelölés ugyanis némi tájékoztatást nyújt arról, hogy az összeállított névsor mily mértékben esetleges s hogy vajjon a község lakosainak teljesebb vagy csekélyebb töredékét kell-e benne tekinteni.

Az 1565/74. és 1775. évi két teljes névsor közé eső időből az egyes községekről számos teljes vagy csonka névsor állott rendelkezésünkre. Különösen kedvező helyzetben vannak e tekintetben a megye nyugati sík részének községei, melyek lakói dézsmafizetők voltak, minthogy a dézsmajegyzékek az 1570–1696. évek között úgyszólván évenként fennmaradtak (1696. után csak egy: 1716-ból). Az összes községekre felhasz-

nálhatók voltak az 1715. és 1720. évi országos összeírások s esetenként más egyéni jellegű források, urbáriumok, leltárak adatai. A megye keleti hegyvidéki részének községeinél, melyek lakosai dézsmát nem fizettek, csupán az utóbbiakra voltunk utalva. A források jelzetei mellett itt is megjelöltük a forrás jellegét.

A kétszázados időközre eső nagy adattömeget teljes egészében nem állíthattuk be adattárunkba, arra törekedtünk azonban, hogy szemlélhető legyen a község lakosságának állandósága vagy hullámozása. E célból a két szélső (1565/74, 1775) névsor közé időközönként még 1–2–3–4 teljes összeírást iktattunk be, a közbeeső időközökben pedig felsoroltuk azokat az „új nevek”-et, melyek az első teljes (1565/74) névsor után először merültek fel. Míg a teljes névsorok keresztmetszetet nyújtanak, az időközi új nevek a kicserélődés ütemét, lefolyását érzékeltetik. Minden új névről természetesen csak akkor vehetünk tudomást, ha forrásaink minden új lakos nevét megörökítették volna, erre azonban még az adatokban gazdag nyugati sík rész községeinél sincs biztosítékunk, annál kevésbé a keleti hegyvidéki faluknál.

A lakosság hullámozásának és kicserélődésének szemléltetése tulajdonképpen akkor volna teljes, ha egy-egy időközből az új nevek mellett az eltűnteket is évről-évre felsorolhattuk volna. Ez azonban a megye keleti felén fekvő községeknél már csak azért sem volt kivihető, mert ezekről teljes névsorok, melyek nélkül a nevek valóságos eltűnése nem állapítható meg, alig maradtak fenn. Az eltűnt neveket azonban a dézsmás faluknál sem tüntethettük fel évenként, mert gyakran előfordul, hogy valamely név csak egy-két évre maradt ki a névsorból. A név viselője bizonyára közben is a községben lakott s a dézsmajegyzékből időlegesen azért maradt ki, mert nem szolgáltatott dézsmát (talán nem termelt gabonája, elvitte a víz, elverte a jég stb.). Egyébként azonban egyes családoknak a faluból történt végleges eltűnését a teljes névsorok, végsőleg a legteljesebb névsort nyújtó 1775. évi tabella adatai alapján kétségtelenül megfigyelhetjük.

A tapasztalat, hogy az összeírásokból egyesek időlegesen kimaradtak, arra vezetett bennünket, hogy a közölt teljes névsorokhoz jegyzetben hozzáfűzzük azokat a neveket, melyek e névsorban ugyan nem szerepelnek, de úgy az előző, mint a következő évi névsorokban előfordulnak. A teljes névsor ugyanis e kiegészítéssel válik egésszé, ilyen kiegészítéseket azonban csak a dézsmás faluknál és itt is csak a dézsmajegyzékekkel áthidalt időközökben készítettünk, ahol tehát a szomszédos évekből teljes dézsmanévsorok állottak rendelkezésünkre.

A neveket¹ mindig az idézett forrásban található írásalakban írtuk, a névnek a további névsorokban található jellegzetes változatait pedig az utóbbiak forrásjelzeteivel együtt a név után zárójelben feltüntettük. Egy-egy névhez csak a következő teljes névsorig előfordult változatokat fűztük, a továbbiakban már az újabb teljes névsorba kerültek. Bár e változatok leginkább az író egyéni írásmódjának, esetleg nemzetiségének, nyelvének, vagy éppen iskolája gyakorlatának a jegyei, gondos elemzéssel nyelvészeti típusjelenségek felismerését is elősegítik. Ezen az úton felismerni véltük például, hogy Ugocsa megye egyes részén az „e” magánhangzó helyett „ö” hangzott.

A név írásváltozatainak módjára feltüntettük a név fölismert eltorzulásait is. E sokszor hihetetlennek látszó torzulások forrásainkba, a dica-, dézsmajegyzékekbe, összeírásokba, urbáriumokba, oklevelekbe stb. elsősorban úgy kerültek, hogy a dicator, decimator, összeíró stb. nem értette meg (különösen akkor, ha nem értette magát a nyelvet) a bementet nevet. Legalább is erre következtetünk a Zsoldos-Szolgos, Soho-Szugo, Balogh-Balak, Vajda-Bajda, Timpor-Kintor, Uszkai-Liszka, Léva-Révay-Réday, Salman-Sarmany stb. torzulásokból. Sok torzulás azonban már a másolásnál került a jegyzékbe. Az író (dicator, decimator stb.) ugyanis a helyszínen legtöbbször csak jegyzeteket készített s hazatérte után a hevenyészett jegyzetből állította össze a ma rendelkezésünkre álló példányokat. A leíró munka során a jegyzetből hibák, elírások, félreértések csúsztak a tisztázatokba. Így magyarázhatjuk meg a Barci-Baicz, Dienes-Dinecz, Medvés-Medés, Pásti-Pesti, Zilági-Zalagi stb. torzulásokat. Az ilyen torzulásokat az évenkénti névsorokban a keresztnév azonossága s esetleg a név sorrendi (rendszerint ház-sorrend) helye alapján ismertük fel, tagadhatatlan azonban, hogy e felismerések az ötlet és pillanat szülöttei, annál inkább számolnunk kell tehát a veszéllyel, hogy a torzult névben a torzultság minden esetben nem volt általunk felismerhető. Ez esetben pedig a torz név jogtalanul az „új nevek” közé került.

Az új neveket azonban nemcsak a felismerhetetlenül maradt torz nevek gyarapították jogtalanul, hanem az olyan esetek is, mikor egyeseket esetenként nem rendes néven, hanem a község nyelvén divatos ragadvány-neven vagy valami közismert jellegzetesség szerint diktáltak be (pl. Velicsko-t Orosznak), Részben ennek tudjuk be azt is, hogy a dézsmás, tehát évenkénti névsorral rendelkező falukban gyakran találkozunk csupán egy ízben szereplőkkel. A valóságban minden ilyen új

¹ Csak a családnevet. Az azonosakat szám szerint összefogva. Az egyes neveknél e körülményt zárójelben (e. n.) feltüntettük.

név alatt aligha találnánk új lakost is. Minthogy azonban a felmerülő kétségek ma már nem oszlathatók el, legalább az óvatosságra akartunk az ily nevekkel szemben alkalmat adni s ezért az időközönként felsorolt új nevekhez fűzött jegyzetben megjelöltük azokat, melyek a felsoroltak közül csupán egy ízben szerepelnek. Természetesen ilyen kiemelésre csak a dézsmás, tehát évenkénti névsorral rendelkező faluknál volt jogunk.

A neveket nyelvi alak szerint csoportosítottuk s az elhagyott telkek volt gazdáinak neve után a zárójel közé tett „des” jellel felhívjuk a figyelmet, hogy e nevek viselői az adott időpontban már nem tagjai a községnek. A teljes névsorok elején közöltük a nevek viselőinek a jobbágyság társadalmi osztályai szerint való megoszlását.

A községeknél felsorolt adatokat a *földrajzi nevekkel* zártuk be. E nevek is felmerülésük éve szerint kerültek sorba, ha tehát ugyanaz a név egy községben később is előfordult, az újabb adatokat az elsőhöz fűztük olyképpen, hogy utána írtuk az újabb éveket, a név írásváltozatát (ha a változat nem volt lényeges, csupán az évet) és minden ilyen újabb adat forrásjelzetét. E cumulatio által mindjárt áttekintést nyerünk a név átörökléséről s egyúttal bizonyosságot arról, hogy a néha alkalmi körülírásnak hangzó földrajzi megjelölés valóban állandósult név volt. A földrajzi neveket is, alkalmazkodva a személynevek által diktált záró korhatárhoz, csak a XVIII. sz. végéig soroltuk fel, azonban az eddig előfordult neveknel mindig megjelöltük, ha előfordulnak Pesty Frigyes 1864/65. évi helynévgyűjteményében, az 1879–1887. évi 75000-es kat. térképen, valamint, Komáromy Andrásnak 1900. körül a helyszínen gyűjtött nevei között.

A földrajzi nevek nem mindegyikéről volt megállapítható, hogy pontosan melyik községhez tartozik s vannak olyanok, amelyekre kétségtelenül több község tarthat igényt. Az előbbieket főként, határjárásoknál és határvitáknál szerepelnek s így rendszerint legrégebb földrajzi neveink, az utóbbiakra pedig a több község határán átfolyó patakok, átnyúló hegyek, mocsarak stb. a példák, ha valamely község határait a maga egészében járták meg, nem lehetett haboznunk, hogy a határjeleket, melyeket minden bizonnyal a kérdéses község lakosai neveztek meg, a szóban forgó községhez fűzzük. Ha azonban a földrajzi nevek határvillongásban szerepeltek, már kérdéses lehet, hogy a vitázó községek melyikéhez számíttassanak. Ilyen esetben igyekeztünk megállapítani, hogy melyik falunak volt a vitás földrészre több joga s ha ezt a pert eldöntő ítéletből megállapíthattuk, a földrajzi nevekkel is a jog útját követtük. Ha erre nem volt módunk, azt tekintettük irányadónak, hogy

a vitás határon vagy területen szereplő földrajzi neveket előzőleg vagy utólag mely községben említik más források. Ha azonban a nevek kiosztására semmi határozott támpontunk nem volt, ami leginkább egy-egy vitás földterület két község között történt egyenlő felosztásánál állott elő, nem volt más mit tennünk, mint a neveket a község egyikéhez csatolni s itt, valamint az érdekelt másik községnél utalni az egyenlő közös igényre. Igen gyakori eset különben, hogy ily esetben ugyanaz a földrajzi név, főleg pedig a vitás terület neve mindkét község nyelvén tovább élt a saját határába jutó rész megjelölésére. Ilyen, nyilvánvalóan azonos földrajzi tárgy itt is, ott is előforduló neveire kölcsönös utalásokkal hívtuk fel a figyelmet.

Hasonlóan jártunk el a több község határán átnyúló patakok, vizek, hegyek stb. neveinél is. Ezeket ugyan bátran kiemelhattuk volna a községek közül s külön sorolhattuk volna fel, mivel úgysem számíthatók egyik községhez sem, mégis az adatoknak községenkénti szétosztását találtuk célszerűbbnek, mert ha a kérdéses név nem is tulajdonítható valamelyik községnek, nem közömbös az sem, hogy mily – esetleg változott – alakban él az egyes községek lakosságának nyelvén. A községnél utaltunk az összes többi érdekelt községre s ezzel mintegy óvást, is emeltünk, hogy a név nem egyedül az övé. A Tisza és a Túr folyó neveit egyáltalában nem soroltuk fel földrajzi neveink között.

A földrajzi neveket a nyelvi alak szerint nem osztottuk kategóriákba. Ez ugyanis technikailag nehezen vihető keresztül, eltekintve attól, hogy a földrajzi nevek nyelvi megoldása jóval bonyolultabb és rövid betűjelekkel nem mindig fejezhető ki, mint a személyneveké. Az alaki kategorizálás helyett minden nem magyar szóról és minden ma már nem ismert vagy csupán tájkifejezésként élő magyar szóról jegyzetben rövid nyelvészeti tájékoztatást közöltünk.¹

Rövidítéseink feloldását a munka második részének elején közöltük, minthogy túlnyomólag ebben a részben kellett azokat alkalmaznunk.² Külön csoportosítottuk a szövegmagyarázatokat, az ú. n. „szórővidítés”-eket és külön a forrásjelzéseket (levéltári és könyvészeti jelzések). A szórővidítések feloldásait a munka második részében közölt adatok használatának és el-

¹ Több helyen is szereplő földrajzi nevek magyarázatait a második részben az első előfordulásnál közöltük.

² A munka első részében minduntalan felhasználjuk a második részben közölt adatokat, minthogy azonban ezek az utóbbi helyen községek szerint vannak csoportosítva s így könnyen megtalálhatók, nem találtuk szükségesnek, hogy az első részben megjelöljük a második rész megfelelő lapszámait. Nem hivatko-

lenőrzésének megkönnyítése végett a magyar és a többnyire egykorú latin kifejezések mellett német, francia és angol nyelven is közreadtuk.

zunk az első részben azokra a levéltári és nyomtatott forrásokra sem, amelyek a második részben a megfelelő községnél felhasználtattak. Ez eljárástól csak akkor térünk el, ha az első rész szövegében a forrás adata nem község kapcsán szerepel s így a második részben könnyen nem volna megtalálható vagy ha egyéb körülmény folytán az ismert forrás idézése az első részben is szükségesnek látszott. Végül megjegyezzük, hogy a személy- és földrajzi neveket tartalmazó idézett oklevelek és iratok általában mindig eredetieknek tekinthetők, ha nincs jelezve, hogy másolat (más) vagy átirat (á. pl. 1389. é. á = 1389. évi átirat). Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy az eredetiség kétségtelen megállapítása sokszor nem volt elérhető. Pl. a családi levéltárakban sok olyan egykorú irat (pl. egy-egy jobbágynévsor stb.) fekszik, melyek éppúgy lehetnek eredeti feljegyzések, mint másolatok, a nélkül azonban, hogy ez a körülmény ma már a legtöbb esetben megállapítható lenne.